

**ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ ВОЛИНІ
ПОЛЬСЬКОЮ ІНТЕЛІГЕНЦІЄЮ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.**

Аналізується внесок представників польської інтелігенції у вивчення історії населених пунктів Волині у другій половині ХІХ ст. і тенденції розвитку дослідницького історико краєзнавчого процесу в регіоні.

Ключові слова: Волинь, польська інтелігенція, історичні дослідження.

У другій половині ХІХ ст. польські науковці продовжили наукове вивчення минулого Волині та створили чимало монографій, брошур, статей із різних проблем волинського минулого. У цей же період було підготовлено та видано стараннями польських науковців (О. Пшездзецького, Ю.-І. Крашевського, О. Яблоновського, Т. Вежбовського та інших) значну кількість документального матеріалу, що суттєво розширило, поруч із виданнями Київської Тимчасової комісії по розгляду давніх актів, джерельну базу волинського історичного краєзнавства.

Праці польських науковців іще не знайшли належного висвітлення в українській історіографії, не проаналізовано їх внесок у вивчення різних аспектів волинського минулого. Такий аналіз вбачається важливим з огляду на логіку розвитку історичної науки в сучасній Україні, динамікою українсько-польських наукових та культурних взаємин. Історіографічний аналіз наукового внеску польських науковців другої половини ХІХ ст. у вивчення населених пунктів Волині і буде завданням цієї статті.

Характерною рисою розвитку історико-краєзнавчих досліджень Волині у той час стало те, що в губернії були відсутні крупні наукові та навчальні заклади, які б виконували роль осередків та каталізаторів науково-дослідницької роботи. У першій половині ХІХ століття таке покликання виконувала Кременецька гімназія/ліцей. Дослідницький процес у другій пол.. ХІХ ст. розвивався зусиллями інтелігенції – письменників, журналістів, працівників наукових закладів Польщі (Кракова, Варшави), Києва, Львова.

Перехідний етап від романтичного до позитивістського методу в науковому вивченні Волині репрезентує творчість відомих дослідників минулого волинського регіону Юзефа-Ігнація Крашевського та Олександра Пшездзецького. Їх праці започатковують нові тенденції в дослідженнях волинського регіону – на основі обстежень історичних місць та вивчення родових архівів й приватних бібліотек.

Поява їх праць припадає на період після повстання 1830 – 1831 рр, коли у польській історіографії більше уваги почали приділяти вивченню проблем різних верств польського суспільства, не лише магнатських, але й середньої шляхти та селян. Свідченням цього стали дослідження, виконані на основі реальних подорожей по регіонах країни. Першими з-поміж таких і з'явилися книги Юзефа-Ігнація Крашевського «Wspomnienia Polesia, Wołynia i Litwy»[1] та «Wieczory Wołyńskie»[2].

Ю.-І. Крашевський був уродженцем Варшави, але його життя було тісно пов'язане із волинським краєм. Після одруження із Софією Воронич у 1838 р, він оселився на Волині та господарював у своїх тутешніх маєтках. Однак невдачі із господарюванням та необхідність дати освіту чотирьом дітям змусили його у 1853 р переселитися до губернського Житомира, де він проживав до 1860 року. Тут він брав активну участь у громадському житті міста, був куратором польських шкіл, директором місцевого театру, директором шляхетського клубу, головою товариства добродійності. Одночасно співпрацював із багатьма відомими тогочасними польськими часописами, у 1841 – 1851 рр редагував віленський «Atheneum», із 1837 р був співробітником часопису «Tygodnik Peterburgski», від 1851 р – «Gazety Warszawskiej», публікуючи на їх сторінках як літературні так і науково-історичні твори. На початку 1863 року виїхав до Дрездена, де заснував власну друкарню, опублікувавши там серію мемуарних творів з історії Польщі XVII – XIX ст., багато з них стосуються Волині. Це зокрема мемуари польського шляхтича, який проживав на Волині на зламі XVIII –

XIX ст., Яна Охотського [3], Северина Букара учасника визвольних змагань у 90-х рр. XVIII ст. [4], Юзефа Понятовського [5].

Найбільше відношення до висвітлення історії населених пунктів Волині мали вищезгадані його твори «Wspomnienia Polesia, Wołyńia i Litwy» та «Wieczory Wołyńskie». Вони носять характер дорожніх нотаток, у яких відображений тогочасний стан тих містечок та сіл Волині, які відвідав автор під час своїх поїздок по волинській губернії наприкінці 30 – початку 40-х років XIX ст. Вони до сьогодні зберігають науково-пізнавальне значення як джерела для вивчення окремих соціально-економічних та культурних проблем минулого волинського регіону.

Помітне місце у розвитку польської історичної науки у середині XIX ст. та вивченні минулого населених пунктів Волині належить уродженцю Подільської губернії графу Олександру Пшездзецькому (1814 – 1871 рр). Він поруч із Ю.-І. Крашевським належить до тих науковців, для яких характерні помірковані позиції у ставленні до українського народу. Однією із перших його наукових історичних праць був твір «Podole, Wołyń, Ukraina. Obraz miejsc i czasów» [6]. Ця праця написана в результаті поїздок Волинською та Подільською губерніями, обстеження тамтешніх приватних та церковних/костельних архівосховищ та книгозібрань. Разом із тим вона не є описом певної конкретної подорожі, це зібрання окремих нарисів, кожен з яких має самостійний характер. Їх об'єднує суцільний задум – розповідь про минулі часи на основі архівних матеріалів та теперішнього часу, опис пам'яток архітектури й мистецтва та пов'язані із ними спогади. Як зазначив автор, зразком для нього слугувала праця Ю.-І. Крашевського «Wspomnienia Polesia, Wołyńia i Litwy», він згадав і заслуги літератора й критика М. Грабовського в описанні України [6, IV – V].

Цей твір О.Пшездзецького отримав високу оцінку сучасників, які відмічали, що незважаючи на те, що він не має витонченої літературної обробки і страждає мовними огріхами, становить глибокий історичний інтерес [7]. У ньому автор не лише висвітлив сторінки давньої історії, але й

помітив та слушно порушив проблеми тогочасної польської спільноти на Волині. Серед них – велика кількість розлучень, надмірності у будівництві сільських панських палаців, у яких господарі не займаються господарством, а більше захоплюються полюванням та грою в карти.

У науковому доробку, відомого волинським краєзнавцем дослідника Яна Гіжицького теж є праця присвячена дослідженню історії населених пунктів волинського регіону. Вона відрізняється від вищезгаданих тим, що охоплює історико-краєзнавчі відомості одного Старокостянтинівського повіту Волинської губернії [8].

Ян Гіжицький народився в шляхетській родині в селі Міхновка на Волині, відомий як історик шкільництва у Литві та на Волині. Помітним дослідженням у його науковій спадщині є монографія «*Spis ważniejszych miejscowości w powiecie Starokonstantynowskim na Wołyniu...*», яка була видрукувана у Кракові на кошти волинських обивателів. Вона вирізняється комплексним характером і містить широкий спектр фактичних відомостей про населені пункти повіту. Я. Гіжицький виступає в ній як патріот польської держави. У вступному слові, вказуючи на відсутність в даний момент польської державності, він зазначив, що оскільки зараз поляки не мають сучасності, коли майбутнє покрите темними хмарами, слід звернутися до минулого, там польська слава, духовні реліквії, звідти слід черпати надії на майбутнє. Варто наголосити, що така позиція була характерною не лише для Я.Гіжицького, але й для більшості польських істориків XIX ст., у працях яких, незважаючи на приналежність до тої чи іншої історичної школи, методологічні розбіжності і дискусії, ніколи не зникла ідея польської державності і віра у її майбутнє відродження.

При підготовці праці про Старокостянтинівський повіт Я. Гіжицький використав широке коло джерел як неопублікованих так і друкованих збірників актового матеріалу та дослідницьких праць. Це рукописи із приватних бібліотек Т. Чацького, А. Чарториського, Славутського книгозібрання, актовий матеріал, який був опублікований як в Україні так і

в польських виданнях, використав дослідницькі праці польських авторів – О. Яблоновського, З. Люба-Радзимінського; українських істориків – М. Теодоровича, В. Пероговського. Таким чином, згадана праця є своєрідними підсумком довготривалої праці історика, над якою він трудився понад 18 років, разом із тим вона є певним етапом, який відображав і підсумовував вивчення цієї частини волинського регіону упродовж ХІХ ст. як польською так і українською історіографією.

Помітним у вивченні історії населених пунктів Волині серед польських дослідників другої половини ХІХ ст. є доробок волинського шляхтича Тадеуша Стецького. Він є автором ґрунтовних історичних досліджень про минуле багатьох міст Волині. Окремий нарис він присвятив рідному містечку Мержирічу Корецькому [9]. У ньому він особливу увагу звернув на історію і стан навчальних закладів – піарського колегіуму, школи, конвікту за період від 1702 до 1853 рік; описав церкви, костьоли. Він використав матеріали із власного родового архіву, знайдені ним у приміщенні піарського колегіуму та інші документи, які не збереглися до сьогодні.

Важливим з науково-пізнавальної точки зору є його дослідження про містечко Клевань [10], про місто Рівне [11]. Найбільшою за обсягом працею Т.Стецького про минуле волинського регіону стала трьохтомна «Wołyń pód względem statystycznym, historycznym i archeologicznym» третій том якої вийшов під назвою «Z boru i stepu. Obrazy i pamiątki» [12; 13]. Задум написання такої праці у нього виник іще у студентські часи. Під час подорожей краєм він обстежував старожитності, археологічні пам'ятки, надгробки цвинтарі, костьоли, замки, вивчав письмові документи із приватних і церковних/костьольних архівів. На цій основі він зміг виробити власний погляд на край. У вступному слові до другого тому автор описав і ті труднощі із якими він зіткнувся на цьому шляху. Найбільші з них це брак джерел, обмеженість доступу до письмових документів, оскільки волинські гродські, підкоморські книги, приватні

акти знатних родин або перебували в московських руках, або знищені, або вивезені у віддалені міста країни [14]. Все ж, незважаючи на труднощі, досліднику вдалося відобразити широку панораму історико-культурного розвитку волинського регіону від часів Київської Русі до середини ХІХ ст.

Серед найбільш помітних монографічних досліджень, які присвячені вивченню історії одного міста слід виділити монографію Станіслава Кардашевича про місто Остріг [15]. Її автор був секретарем маршалка шляхти Острозького повіту, потім приватним адвокатом у Острозі. Через це мав змогу використати численні рукописні матеріали із приватних зібрань, які раніше не публікувалися. На сторінках своєї книги С. Кардашевич дослівно цитує уривки із багатьох документів, у тому числі й листи князя К.Острозького, які були знайдені у місцевій церкві св. Миколая. Важливість праці посилюється ще й тим фактом, що вона була написана напередодні великої пожежі в Острозі 1899 р, під час якої загинуло чимало історичних раритетів. На сторінках праці можна знайти важливі відомості про права міщан, тутешні осадні інших національностей (татар, євреїв, вірмен), описи замку. Автор висловив і свої міркування щодо генеалогії княжого роду Острозьких.

Разом із тим не з усіма думками автора можна погодитися, зокрема про споконвічну польську приналежність волинської землі, яка була загарбана князем Володимиром Великим, про нищення Острога українськими козаками, конкретних прикладів цього він не навів, тощо. Все ж дана праця С. Кардашевича зберігає важливе наукове значення для вивчення минулого волинського регіону.

Із праць, які присвячені одному населеному пункту варто відмітити і нарис Мар'яна Дубецького про місто Житомир, який опублікований у збірці «Na kresach i za kresami. Wspomnienia i szkice» [16]. У творах цього історика поєднуються дослідницькі моменти із середньовічного минулого міста та спогади про Житомир середини ХІХ ст.

Важливим виданням, яке підводило певний підсумок вивчення історії міст і сіл польської держави у XIX ст. став енциклопедичний «Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich», який видавався упродовж 1880 – 1902 рр. у Варшаві.

Ініціатором видання та головним редактором був Філіп Сулімерський (1843–1885), редактор тижневика «Wędrowiec», який спеціалізувався на публікаціях з географії. Про намір розпочати таке видання він оповістив на початку 1878 р. На свою відозву ініціатор отримав чимало відгуків із різних куточків колишньої Речі Посполитої. Цей намір знайшов підтримку і у Юзефа-Ігнація Крашевського, про що він повідомив Ф.Сулімерського у своєму листі [17], та уродженця Волині історика Мар'яна Дубецького. Видання було задумане як своєрідна краєзнавча енциклопедія, що у свою чергу вимагало залучення, здібних до такої роботи, працівників. Для написання статей було запрошено широкий загал авторів, переважно професійних науковців, всього у роботі над «Słownikiem...» були зайняті майже 150 осіб. Більшість із них працювали безоплатно, не вимагаючи гонорару, деякі за скромну винагороду. Над статтями про населені пункти Волині та України працювали відомі польські історики. Варто назвати відомого історика Олександра Яблоновського, автора статей «Україна», «Задніпров'я», «Запорожжя».

З-поміж авторів статей про населені пункти українських земель був Едвард Руліковський, історик, археолог, етнограф, член Київської археографічної комісії. Від 1880 р Е. Руліковський постійно співробітничав із редколегією «Słownika...». Сам подав до видання ряд статей про населені пункти України і Білорусі, його перу належить стаття про річку Тетерів, він ділився із іншими авторами історичними відомостями (наприклад, надсилав Ю. Кшивіцькому матеріали для статті про місто Житомир). Над статтями про населені пункти Волині працювали й обивателі Волинської губернії: Л. Дзедзіцький, Б. Камінський, М. Мацішевський, М. Осташевський, К. Пшеджиминський, Л. Рокоссовський

із села Юрківщина Новоград-Волинського повіту, Л. Романовський із Славути, З. Ружицький із Острога. Редакція назвала їх в числі найбільш активних авторів, які до кінця підтримували видання [18]. Ряд статей про населені пункти Волині підготували науковці Варшави – І. Радлінський, М. Сарнецький, Ф. Сулімерський.

М. Манько серед авторів статей називає й відомого дослідника історії волинських міст та сіл Тадеуша Стецького. Однак нам не вдалося виявити у «Słowniku...» статей підписаних його прізвищем, або подібним криптонімом. Немає його і в переліку авторів наведених редакцією наприкінці XIV тому та в списку авторського колективу З. Паруцького [19]. На час, коли починалася робота над «Słownikiem...», Т. Стецький завершував написання третього тому своєї праці про Волинь «Z bogu i stery», тому можливо він просто не встиг взяти участь у цьому виданні.

Найбільшу кількість статей про населені пункти Волині, Литви написав вихованець Варшавської Головної школи Ю. Кшивіцький. Його перу належать статті про: Житомир, Володимир-Волинський, Заславль, Овруч, Острог, Старокостянтинів, Володимирець, Млинів, Межиріч, Миропіль, Олевськ, Остропіль, Сарни, про річки Случ і Стир.

Матеріали «Słownika...» можна розглядати як своєрідний підсумок досліджень польською історіографією XIX ст. історії населених пунктів Речі Посполитої. Поруч із тим це є новий помітний внесок у подальше вивчення/популяризацію минулого і волинського краю. Статті «Słownika...» разом із іншими дослідницькими роботами польських авторів другої половини про населені пункти формували уявлення про Волинь та інші регіони України як серед поляків так і українців. Вони, у переважній більшості, зберігають й донині свою науково-пізнавальну вартість у зв'язку із тим що авторами було використано важливий джерельний матеріал, який на сьогодні частково втрачений.

Отже, можемо відмітити значний науковий інтерес польських авторів до вивчення історії населених пунктів волинського краю. Дослідження ці

виконані на ґрунтовній джерельній базі і в переважній більшості зберігають науково-пізнавальне значення до сьогодні. Разом із тим вони вимагають виваженого критичного підходу до оцінок подій української історії, зокрема козацтва, етнічної приналежності регіону.

Джерела та література

1. Kraszewski J.-I. Wspomnienia Polesia, Wołynia i Litwy / J.-I. Kraszewski. – Paryż, [1860]. – 144 s.
2. Kraszewski J.-I. Wieczory Wołyńskie / J.-I. Kraszewski. – Lwów, 1859. – 189 s.
3. Pamiętniki Jana Duklana Ochockiego z pozostałych po nim rękopismów przepisane i wydane przez J.- I. Kraszewskiego. – T. I – IV. – Wilno, 1857.
4. Bukar S. Pamiętniki /Seweryn Bukar. – Drezno, 1871. – VIII, 224 s.
5. Poniatowski J. Moje wspomnienia z kampanii 1792 / J. Poniatowski. // Biblioteka pamiętników i podróży po dawniej Polsce. T.VI. Pamiętniki wojenne. 1792 – 1812. – Drezno, 1871. – S.3 – 19.
6. Przedziecki A. Podole, Wołyń, Ukraina. Obraz miejsc i czasów / A. Przedziecki. – Wilno, 1840. – T.1. – 232 s.; T. 2. – 157 s.
7. Grochowski W. Aleksander Przeździecki / W. Grochowski. // Tygodnik Ilustrowany. – 1872. – T. IX. – S. 82.
8. Wołyniak (Gizycki J.M.) Spis ważniejszych miejscowości w powiecie Starokonstantynowskim na Wołyniu /J. Gizycki. – Stary-Konstantynów: nakładem niektórych ziemian wołyńskich, 1910. – 767 s.
9. Stecki T. Z dziejów Wołyńskiego Gródka/ T. Stecki. – Kraków, 1888. – 25 s.
10. Stecki T. Książęce gniazdo. Monografia historyczna / T. Stecki. – Kraków, 1885. – 20 s.
11. Stecki T. Miasto Równe. Kartka z kroniki Wołyńa / T. Stecki. – Warszawa, 1880. – 47, IX s.
12. Stecki T. Wołyń pód względem statystycznym, historycznym i archeologicznym / T. Stecki. – T.1. – Lwów, 1864. – XII, 387 s.; T.2. – Lwów, 1871. – VI, 473 s.;

13. Stecki T. Z boru i stepu. Obrazy i pamiątki / T. Stecki. – Kraków, 1888. – IV, 347 s.;
14. Stecki T. Słowo wstępne do wydawnictwa 2-giej seryi opisu Wołyńa / T. Stecki.. – Lwów, 1864. – S. 2.
15. Kardaszewicz S. Dzieje dawniejsze miasta Ostroga. Materiały do historii Wołyńa z przedmową Alexandra Jabłonowskiego oraz życiorysem autora przez Henryka Mościckiego / S. Kardaszewicz. – Kraków: G.Gebethner i Spółka, 1913. – VIII, 291 s.
16. Dubiecki M. Dawny Żytomierz / M. Dubiecki. // Dubiecki M. Na kresach i za kresami. Wspomnienia i szkice. – Kijów: nakładem Leona Idzikowskiego, 1914. – S. 101 – 142.
17. Olszewicz W. «Słownik geograficzny Królestwa Polskiego» i jego twórcy / W. Olszewicz // Studia i materiały z dziejów nauki polskiej. – Serya C. – Zeszyt 10. – Warszawa, 1965. – S. 43 – 102.
18. Od redakcyi // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – T. XIV. – Warszawa: druk “Wieku”, 1895. – S. 3.
19. Parucki Z. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego jako źródło do badań rozmieszczenia sił wytworczych kapitalizmu w Polsce / Z. Parucki. // Dokumentacja Geograficzna. – 1955. – Z.5. – 53 s.

Ivan Iarmoshyk

RESEARCHING THE CONTRIBUTION OF VOLYN’S SETTLEMENTS BY POLISH INTELIGENSIA IN THE SECOND HALF OF XIX CENTURY

Analyze the contribution of representatives of the Polish inteligensia in the study of the history of Volyn in the second half of the local historical process in the region.

Key word: Volyn, Polish inteligensia, historical research.